

Ж.Б. Богдан

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ
СТИЛЮ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

У складних і динамічних процесах руху сучасного суспільства шляхом реформ і соціальних перетворень все більшого значення набувають науки, пов'язані з підвищенням ефективності соціальних технологій, активізації діяльності фахівців у підготовці професійних кадрів.

Особливістю сучасної соціокультурної ситуації й стану фундаментальних і прикладних досліджень є гостра потреба в таких підходах і технологіях, які найбільш адекватно відбивають динамічні тенденції у суспільстві, виявляють професійний потенціал особистості й механізми його реалізації в суперечливих умовах життя сучасного суспільства.

Загальна постановка проблеми полягає в тому, що на сьогодні система освіти взагалі й вищої освіти зокрема має потребу в новій структурі організації процесу навчання. Важливе місце у вирішенні цих завдань приділяється діяльності викладача як носія знань, спрямованої на всебічний розвиток особистості студента, формування якостей, що забезпечують розвиток і вдосконалювання студента.

Зв'язок проблеми з найважливішими науковими і практичними завданнями впливає з того, що системотвірним чинником педагогічної діяльності виступає особистість викладача, що і визначає його професійну позицію, соціальну спрямованість діяльності та спілкування.

Актуальність даного дослідження визначається також парадигмою педагогічної акмеології, що досліджує досягнення високого професіоналізму в роботі викладача. Педагогічна акмеологія знаходиться на межі загальної та соціальної педагогіки, вікової й педагогічної психології, психології управління і тісно пов'язана з науковою організацією педагогічної праці, культурою, соціологією та філософією освіти [6].

Аналіз сучасних досліджень і наукових публікацій дає можливість дійти висновку, що ця проблема є досить актуальною. У цей час для педагогічної акмеології значущими є роботи, що присвячені цілісному професійному розвитку особистості вчителя (А.Г. Асмолов, Л.І. Анциферова, А.А. Деркач, Н.В. Кузьміна, А.А. Реан, Ю.М. Кулюткін, А.К. Маркова та ін.). У рамках даного напрямку досліджувалася проблематика загальних і спеціальних педагогічних здібностей (Т.А. Артем'єва, Н.А. Амінов, Є.І. Рогов, Г.К. Селевко та ін.). Досить повно представлені результати вивчення процесу становлення, розвитку мотивації до педагогічної діяльності (В.Г. Асєєв, Л.М. Фрідман, А.Б. Орлов та ін.), професійної самосвідомості викладача (Л.В. Кандилович, Л.М. Мітіна та ін.), спілкування в процесі педагогічної діяльності (А.А. Бодальов, Б.Д. Паригін, І.А. Зимня, В.А. Кан-Калик, М.І. Лісіна та ін.).

Важливим з позиції дослідження професіоналізму викладача є розкриття психологічної сторони педагогічних технологій (І.І. Ільєсов, М.В. Кларін, Г.Ф. Похмелкіна, І.М. Семенов, С.Ю. Степанов та ін.), що базуються на наукових традиціях, закладених Л.С. Виготським, В.В. Давидовим, П.Я. Гальперіним, Л.М. Леонтьєвим, С.Л. Рубінштейном, Н.Ф. Талізіню, Д.Б. Ельконіним, В.Д. Шадриковим та ін.

Разом з тим, **досить актуальними залишаються аспекти загальної проблеми**, що пов'язані з труднощами, які виникають у викладачів у процесі педагогічної діяльності, з визначенням психологічної природи труднощів, розробленням ефективних моделей, алгоритмів, технологій їх подолання. Як наслідок недостатності вивчен-

ня психологічних механізмів виникнення труднощів, їх подолання у педагогічній діяльності спостерігається зниження ефективності педагогічної праці, надмірна психічна напруженість, нагромадження професійних деформацій. Практика свідчить, що в процесі професійного розвитку, у тому числі в період навчання у ВНЗ, на курсах перепідготовки й підвищення кваліфікації, викладачів не орієнтують на оволодіння прийомами професійної самодіагностики, методиками конструктивного подолання труднощів.

У зв'язку із цим пошук засобів, що дозволяють викладачам ефективно визначати джерела власних труднощів, переборювати їх та адекватно діяти в динамічних умовах сучасної педагогічної практики, є перспективним і найбільш конструктивним.

Таким чином, теоретична і практична значущість проблеми, її недостатня наукова розробленість визначили **мету цієї роботи, яка полягає** у розгляді питань, що стосуються стилю педагогічної діяльності.

Педагогічна діяльність є складним багатогранним явищем. Як професійна діяльність вона належить до соціономічного типу, у ній реалізуються відносини типу “людина-людина”. Як і в усіх професіях цього типу, провідна роль у ній належить спілкуванню.

У психологічній науці педагогічна діяльність розглядається як особлива соціально й особистісно детермінована діяльність, в основі якої лежить виховний й навчальний вплив вихователя на вихованця, спрямований на його особистісний, інтелектуальний та діяльнісний розвиток (І.А. Зимня). Часто використовується більше коротке визначення педагогічної діяльності – як професійної активності викладача, спрямованої на вирішення завдань розвитку й виховання молодого покоління (А.К. Маркова, Л.М. Мітіна) [7, 11].

У структурі професійної діяльності викладача можна назвати такі сфери, як навчальна, наукова, виховна, методична та організаційна. Кожна з цих сфер діяльності висуває особливі вимоги до особистісних якостей викладача. Як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі представлені різні підходи до виділення професійно значущих якостей викладача. Так, А.К. Маркова виокремлює такі якості, як професійна ерудиція, здатність до цілепокладання, спостережливість, спритність, уміння прогнозувати ситуації тощо [7, 8]. Р. Бернс виділяє загальні особистісні якості, що необхідні викладачеві для ефективної роботи: здатність до емпатії, прагнення до максимальної гнучкості, емоційна врівноваженість, упевненість у собі, життєрадісність, володіння стилем легкого неформального спілкування зі студентами [5]. На думку Л.М. Мітіної, професійно важливі якості можуть бути об'єднані в інтегральні характеристики особистості викладача: педагогічну спрямованість, педагогічну компетентність, емоційну гнучкість. Саме вони визначають ефективність праці і є формою творчої самореалізації викладача в професії [11, 12].

Таким чином, узагальнивши зазначені вимоги, можна говорити про те, що найбільш важливими характеристиками професіоналізму викладача є рівні розвиненості діяльності й спілкування.

Все більша увага в сучасних дослідженнях приділяється питанням стилю викладацької діяльності як прояву її індивідуальності. Індивідуальність викладача в першу чергу визначає систему його спілкування зі студентами, а також систему його роботи, оригінальність, ефективність, мотивацію, власну концепцію діяльності, особливий підхід до вирішення педагогічних завдань.

Стиль діяльності при цьому виконує смислоутворювальну й системоутворювальну функції. Смислоутворювальна функція стилю педагогічної діяльності виявляється в різного роду інтенціях викладача (від лат. *intentio* – прагнення, намір, мета, спрямованість свідомості, волі, почуттів на що-небудь). Становлення стилю відбувається завдя-

ки особливому, універсальному мотиву – залишатися завжди самим собою, робити усе більше гармонійною свою індивідуальність, відзначає А.В. Торхова [15]. Смыслоутворювальна функція виявляється, нарешті, в особливій соціогенній потребі людини до персоналізації [9, 10]. Подібно до того, як індивід прагне продовжити себе в іншій людині фізично, особистісна індивідуальність людини прагне продовжити себе духовно, забезпечивши ідеальну представленість в інших людях. Засобами персоналізації при цьому є думки, почуття, знання, уміння, способи діяльності, ціннісне ставлення, художні образи, акти й продукти творчості та ін.

Системоутворювальна функція стилю педагогічної діяльності виявляється в тому, що в міру його становлення окремі властивості індивідуальності педагога інтегруються в гармонічне ціле, створюючи неповторне сполучення елементів педагогічної культури. При цьому гармонізуються особистість і діяльність, укріплюються індивідуально-неповторні способи виконання об'єктивних вимог до діяльності, поліпшуються її результати, підвищується задоволеність професійним вибором (людина на “своєму місці”) [14].

У психології й педагогіці є досить велика кількість досліджень, присвячених вивченню різних аспектів стилю педагогічної діяльності. Проблеми стилю вивчаються на різній методологічній основі. А.Г. Ісмаїлова пропонує виділити кілька напрямів, у межах яких проводилися дослідження з даної теми.

1. На основі досягнень диференційної психофізіології й психології вивчалися типологічні властивості нервової системи як “природної” детермінанти стилю (В.С. Мерлін, Е.А. Климов, З.І. Вяткіна, Н.І. Петрова). Під стилем у цих дослідженнях розуміється “обумовлена типологічними особливостями усталена система способів діяльності, що складається у людини, яка прагне найкращого здійснення цієї діяльності” [3, с. 49]. Підкреслюється, що стиль обумовлений, але не фатально детермінований індивідуальністю суб'єкта, що він формується як “інтегральний фон взаємодії суб'єкта й об'єкта”, взаємин “об'єктивних вимог діяльності й властивостей особистості” [10].

2. В.С. Мерлін, М.Р. Щукін, А.А. Коротаєв, Т.С. Тамбовцева, В.А. Толочек та інші розглядають стиль як єдність об'єктивних вимог діяльності й індивідуальних властивостей різних рівнів, як фактор, що гармонізує особистість професіонала, як важливу передумову становлення педагогічної майстерності та задоволеності суб'єкта професією [9, 13].

3. Спираючись на соціально-психологічну теорію управління (В.А. Кан-Калік, Я.Л. Коломинський, М.Р. Битянова, А.Г. Ісмаїлова та ін.), деякі вчені виходять із традиційного поділу стилів на демократичний, авторитарний і ліберальний, додаючи іноді похідні від них, змішані, проміжні. Важливим є те, що запропоновано типології стилів педагогічного управління і спілкування з відповідними характеристиками й методиками діагностики [3].

4. Багато дослідників (В.І. Загвязинський, Н.В. Кузьміна, В.А. Сластьонін та ін.) під стилем розуміють прояв у своїй діяльності особистісних якостей, що визначають своєрідність професійної поведінки викладача, його майстерність, творчий почерк, найкращі канали самореалізації й педагогічного впливу на студентів [3].

Ці роботи є основою для подальшого вивчення й розроблення проблеми стилю педагогічної діяльності викладача. Проте цілісного уявлення про цей феномен як педагогічне явище і на сьогодні, на жаль, поки ще не склалося. У кожному випадку будь-яка педагогічна проблема повинна вивчатися в контексті структури професійного явища, інакше неможливо одержати достовірні результати дослідження.

Стиль педагогічної діяльності включає і стиль управління, і стиль саморегуляції, і стиль спілкування, і когнітивний стиль її суб'єкта – викладача. Стиль педагогічної діяльності виявляє вплив, щонайменше, трьох факторів:

- індивідуально-психологічних особливостей суб'єкта цієї діяльності – викладача, що включають індивідуально-типологічні, особистісні й поведінкові особливості;
- особливості самої діяльності;
- особливості студентів (вік, стать, статус, рівень знань і т.ін.).

У педагогічній діяльності, яка характеризується тим, що здійснюється в суб'єктно-суб'єктній взаємодії в конкретних навчальних ситуаціях організації й управління навчальною діяльністю студентів, ці особливості співвідносяться також: з характером взаємодії, організацією діяльності; із предметно-професійною компетентністю викладача; з характером спілкування [11].

А.К. Марковою та А.Я. Ніконовою запропоновано одне з найбільш повних уявлень про стиль педагогічної діяльності. Ними "...в основу відмінностей стилю в праці викладача були покладені такі підстави: змістовні характеристики стилю (переважна орієнтація вчителя на процес або результат своєї праці, розгортання вчителем орієнтовного й контрольного-оцінного етапів у своїй праці); динамічні характеристики стилю (гнучкість, стійкість, здатність переключатися та ін.); результативність" [8, с. 370].

Ці автори пропонують всі стилі педагогічної діяльності розділити на емоційно-імпровізаційний, емоційно-методичний, розмірковано-імпровізаційний, розмірковано-методичний стилі. Провідними підставами для виділення того або іншого стилю є поділ функцій між викладачем і студентами, співвідношення вимогливості й поваги до особистості студента, співвідношення прямих і зворотних зв'язків, урахування міжособистісних відносин, співвідношення позитивних і негативних оцінок, характер педагогічних впливів та ін.

А.К. Маркова і А.Я. Ніконова вказують, що запропонований опис стилів власної навчальної діяльності може розглядатись як певна модель, що відбиває специфіку суб'єкта цієї діяльності [8].

Проблеми стилю педагогічної діяльності з позиції "успішності" у роботі досліджував Е.А. Климов. Він відзначає, що в роботі "успішних" викладачів небажані прояви стилю бувають добре скомпенсовані, а сприятливі – максимально використані [4].

Включеність у стиль педагогічної діяльності особистісних якостей викладачів досліджувала А.В. Торхова, проводячи ретроспективний аналіз на матеріалі вивчення студентів. Вона виявила, що аналіз свого досвіду учнівства студенти здійснюють крізь призму яскраво виражених особистісних якостей викладача, що виявляються в їх діяльності та надають їй неповторні риси. Студенти описують різних викладачів, "які залишили глибокий слід у їх житті", але в кожного викладача є "свої стильові особливості", використовуючи які він підкоряє своїх учнів. Такий викладач знаходить найкращі для себе способи самореалізації в професії, виявляючи особистісну неповторність, унікальність свого педагогічного почерку [15].

Питання про роль загальнотипологічних властивостей у діяльності викладача торкався Н.Д. Левітов. Він вважає, що для успішності роботи викладача важливим є сполучення сили, урівноваженості й рухливості нервових процесів. Разом з тим він говорить, що серед гарних викладачів є представники різних типів нервової діяльності й відповідних їм темпераментів. Проте виникає питання: якщо найбільш бажаним є сполучення сили, урівноваженості й рухливості, то якими є ті особливі умови, за яких можлива успішна педагогічна робота на іншому типологічному фоні [2].

Про особливості діяльності викладачів з різними типами нервової системи, а також компенсаторні моменти стилю діяльності йдеться в роботах Н.І. Петрової і З.Н. Вяткіної. Так, Н.І. Петрова, вивчаючи компенсаторні функції індивідуального стилю в педагогічній діяльності, показує, що "інертні" викладачі компенсують недостатньо високу динаміку поведінки завчасним створенням деяких умов і засобів

впливу на студентів: у них відшліфована техніка забезпечення систематично високого темпу, високої щільності заняття, що досягається твердим діловим режимом.

У дослідженнях З.Н. Вяткіної показано, що індивідуальний стиль викладачів із сильною рухливою системою дозволяє компенсувати зайву квапливість, імпульсивність і самовпевненість доцільними способами дій, обумовленими здатністю швидко мобілізувати свої знання, уміння й навички та оперативно реагувати на ситуації, що виникають під час занять. А індивідуальний стиль викладачів із сильною інертною нервовою системою дозволяє їм компенсувати певну нерозторопність, повільність чіткою системою вимог до організації діяльності студентів [3].

На сьогодні суттєво змінилися уявлення про типологію вищої нервової діяльності і темпераментів. Багатьма авторами представлені нові методики, які ґрунтуються на сучасному трактуванні цих понять, дозволяють більш детально оцінювати індивідуальні можливості викладача для організації педагогічної діяльності та їх професійну придатність у забезпеченні навчальної діяльності різного ступеня складності [1].

Отже, у сучасній психолого-педагогічній науці накопичено багатий фактичний матеріал про стильові особливості діяльності викладачів. Стосовно різних сфер професіоналізації досліджено структуру стилю педагогічної діяльності, його детермінанти, а також компенсаторні механізми.

Таким чином, **можна дійти висновку** що теоретико-методологічні проблеми розробки стилю педагогічної діяльності залишаються такими ж актуальними, як і в попередній період. У цей час у зв'язку з розвитком дистанційного типу навчання безпосередня роль викладача знижується, при цьому проблема врахування індивідуальних особливостей студентів залишається. Якщо раніше цю функцію виконувала конкретна особистість, відповідність якої можна було діагностувати, то в цьому випадку індивідуальні особливості необхідної форми організації навчального процесу повинні бути закладені в комп'ютерних програмах. Таке положення потребує детального вивчення, що і є предметом дисертаційних досліджень, які нами проводяться.

Список літератури: 1. Психология. Человек в измерениях XX века. Прогресс человечества в двадцатом столетии / Друзь В.А., Балабанова Л.М., Криводеров В.В. и др. – М.: Изд-во Международной академии проблем человека в авиации и космонавтике, 2004. – Т. 5. – 268 с. 2. Интегральная индивидуальность и ее развитие / Под ред. Б.А. Вяткиной. – М., 1999. – 328 с. 3. *Исмагилова А.Г.* Психология стиля педагогического общения: Полисистемное исследование: Монография. Перм. гос. пед. ун-т. – Пермь, 2003. – 272 с. 4. *Климов Е.А.* Индивидуальный стиль деятельности. – Казань: Изд-во КГУ, 1969. – 278 с. 5. *Кобялковская Е.А.* Особенности проявлений представлений о профессионально важных качествах и их самооценка у воспитателей ДОУ // Вестник ПГПУ. – Серия I. Психология. – 2004. - № 1 – 2. – С. 55–62. 6. *Маркова А.К.* Основы общей и прикладной акмеологии. – М., 1994. – С. 205. 7. *Маркова А.К.* Психология профессионализма. – М., 1996. – 309 с. 8. *Маркова А.К., Никонова А.Я.* Психологические особенности индивидуального стиля деятельности учителя // Вопросы психологии. – 1987. – № 5. – С. 40–48. 9. *Мерлин В.С.* Проблемы интегрального исследования индивидуальности // Психологический журнал. – 1980. – № 1. – С. 58–71. 10. *Мерлин В.С.* Очерк интегрального исследования индивидуальности. – М.: Просвещение, 1986. 11. *Митина Л.М.* Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях // Вопросы психологии. – 1997. – № 4. – С. 28–38. 12. *Мерлин В.С.* Психология индивидуальности / Под ред. Е.А. Климова. – М.: Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 448 с. 13. *Толочек В.А.* Индивидуальный стиль деятельности – устойчивость и изменчивость // Вопросы психологии. – 1987. – № 4. – С. 100 – 108. 14. *Толочек В.А.* Стили

профессиональной деятельности. – М.: Смысл, 2000. – 199 с. 15. Торхова А.В. Индивидуальный стиль деятельности учителя // Педагогика. – 2003. – № 6. – С. 59–65.

Ж.Б. Богдан

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СТИЛЯ
ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Статья посвящена литературному обзору проблемы стиля педагогической деятельности. В современной психолого-педагогической науке накоплен богатый фактический материал о стилевых особенностях деятельности преподавателей. Применительно к различным сферам профессионализации исследованы структура стиля педагогической деятельности, его детерминанты, а также компенсаторные механизмы. Однако теоретико-методологические проблемы разработки стиля педагогической деятельности остаются так же актуальні, как и в предшествующий период.

J.B. Bogdan

**THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS OF
STYLE OF PEDAGOGICAL ACTIVITY**

Article is devoted to the literary review of a problem of style of pedagogical activity. In a modern psychological and pedagogical science the rich actual material about style features of activity of teachers is saved up. With reference to various spheres of professional activity the structure of style of pedagogical activity, its determinants, and also mechanisms of indemnification are investigated. However methodological problems of development of style of pedagogical activity remain also are actual, as well as during the previous period.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2009